

Caixa de mariner de «Judit»
Text: MARIONA FONT BATLLE

Finals s. XVIII - principi s. XIX

Oli sobre fusta de ribera

51 x 118,5 x 48,5 cm

Museu d'Art de Girona. Núm. reg. 138.755

Fons d'Art Diputació de Girona

Les caixes de mariner, de pilot o de navegar eren mobles utilitzats per transportar l'equipatge que necessitaven els seus propietaris durant els viatges per mar. A l'interior s'hi guardaven, tancats amb pany i clau, els efectes personals i les coses que podien fer-los falta durant la travessia. Es tracta d'un moble híbrid, que a més de tenir un ús pràctic, de transport d'objectes, també va incorporar una escena policromada a l'interior de la tapa, de caràcter simbòlic per al seu propietari.

La principal característica de construcció de les caixes de mariner és que són mobles fets amb fusta humil, de poc pes i de baix cost. La majoria estan realitzades amb fusta d'arbre de ribera, tot i que hi ha alguns exemples fets amb fusta de pi. Un altre aspecte que les diferencia d'altres mobles contenidors presents a les cases catalanes és que tenen una tapa bombada, que permetia seure i mantenir l'equilibri a qui seia, a més d'evitar l'estancament d'aigua al damunt durant la travessia per mar. També presenten unes posts o peus que les aixequen del terra, per evitar el deteriorament del fons, i als laterals del buc hi ha unes fustes que fan la funció d'agafadors per poder-les transportar. Sovint tenen un calaix amb tapa decorada a l'interior. Tot i això, la característica més destacada i curiosa d'aquest moble és que a l'interior de la tapa presenta unes pintures populars de colors vius molt atractives i peculiars.

L'aparició d'aquesta singular tipologia de moble es pot resseguir amb exemples documentats en inventaris *post mortem* ja en els segles XVII i XVIII: mariners, pescadors o comerciants tenen a casa seva en el moment de morir un moble que l'escrivent anomena «caixa de mariner o de navegar».¹

Amb aquesta evidència que la tipologia de moble ja existia, el fet que es tractés de mobles utilitzats no per restar en una casa i sobreviure al llarg de generacions, sinó que tenien un ús pràctic, fungible al final del viatge, explica el perquè eren realitzats amb materials pobres i també que els exemples de caixa de mariners populars més antics no hagin perdurat fins als nostres dies. Les caixes que sí que han perdurat i que es poden visitar a diferents museus de la costa catalana les podem veure, entre altres llocs, al Museu Marítim de Sitges, al Museu Marítim de Barcelona, al Museu de la Punta d'Arenys de Mar, al Museu de Sant Feliu de Guíxols, al Museu de la Pesca de Palamós, a la Fundació Mascort de Torroella de Montgrí, a l'Alfolí de la Sal-Museu de l'Escala o al Museu d'Art de Girona.

La majoria de les caixes que podem admirar en aquests museus es poden datar de l'últim terç del segle XVIII i al llarg del segle XIX, època que coincideix amb el segle d'or de la marineria catalana.

Després de la guerra de Successió i les dures penalitats que va patir la població de Catalunya, a partir de la segona meitat del segle XVIII hi hagué un augment demogràfic important, que permeté produir excedents en l'agricultura, fet que provocà que es veié el mercat americà com un bon negoci per exportar-hi vi i aiguardent sobretot. També s'exportaren indians, vidres, ceràmiques, cuirs, etc. Es venien bé a l'altra banda de l'oceà, i molts catalans varen posar rumb amb els seus bucs de cabotatge i de comerç de la Mediterrània cap a l'Atlàntic. Entre els historiadors aquests fets s'anomenaren la «Carrera a Amèrica». Val a dir que molts patrons es varen atrevir a travessar l'oceà amb embarcacions força petites de capacitat, aptes per al cabotatge mediterrani, i que realment necessitaven molta perícia i bona sort per poder arribar a bon port. Però no tot eren dificultats: a diferència dels grans galions sevillans i bascos, les embarcacions catalanes eren molt ràpides, fàcils de carregar i descarregar i podien fer en un trajecte d'anar i tornar d'Amèrica el que es coneixia com un viatge rodó, un seguit de negocis consecutius entre ports que feia augmentar els seus guanys. El que els interessava més, però, era tornar ràpidament a casa perquè els viatges eren finançats tant per la família com pels veïns i conciudadans, fet que donava lloc a petites empreses. Les despeses del viatge es dividien a parts, amb parçoners, cosa que creava un sistema de finançament molt extens i tant el guany com les pèrdues eren repartides amb tots els inversors.

Caixa de mariner de "Judit", Finals s. XVIII principis s. XIX . Museu d'Art de Girona, Núm. reg. 138.755. Fons d'Art Diputació de Girona.

Caixa de mariner de "Judit", Finals s. XVIII principis s. XIX . Museu d'Art de Girona, Núm. reg. 138.755. Fons d'Art Diputació de Girona.

A partir de 1765, i sobretot de 1778, amb el decret del lliure comerç amb Amèrica, es va trencar el monopoli del port de Cadis. Un exemple clarificador de l'increment de vaixells que arribaren per exemple a l'Havana és que l'any 1762 foren sis, en canvi, l'any 1778, van ser-ne dos-cents. Aquest augment comercial amb Amèrica va suposar una gran demanda de pilots per realitzar aquestes travesses i va ser necessària la formació de pilots en escoles especialitzades per portar a bon port les empreses. La primera escola de pilots fou l'Escola de Nàutica de Barcelona (1769), creada per la Junta de Comerç, i la segona fou l'Escola de Pilots d'Arenys de Mar (1779). De les caixes de mariner conservades en museus i col·leccions privades, l'origen coincideix en bona part amb l'àrea d'influència de l'Escola de Pilots d'Arenys de Mar (costa nord del litoral català). Encara no s'ha trobat, però s'intueix que cal cercar un taller o un artesà que fou el focus de producció de la decoració de les caixes que necessitaven els futurs pilots d'embarcacions. Reforça la teoria que algunes pintures són obra d'un mateix artesà i comparteixen uns mateixos temes o gravats d'inspiració per a les peces.

Pel que fa a la tria dels temes de les decoracions, cal tenir en compte que durant el darrer quart del segle XVIII va tenir lloc una greu crisi econòmica a moltes zones que havien apostat pel comerç amb Amèrica a causa del bloqueig naval derivat de les guerres internacionals amb França i posteriorment amb Anglaterra,

Caixa de mariner de "Judith" (detall), Finals s. XVIII principis s. XIX. Museu d'Art de Girona, Núm. reg. 138.755. Fons d'Art Diputació de Girona.

juntament amb un període de males collites. L'encariment de les matèries primeres i la impossibilitat de comerciar amb les colònies van abocar a la ruïna nombroses famílies. Aquests fets són els que ens porten a plantejar la hipòtesi que és en aquest moment quan es posa de «moda» el fet d'incorporar un exvot o «miracle» de protecció i/o benedicció dins les caixes de mariner o de navegar perquè el viatge fos propici. Aquesta pintura interior (i en alguns casos les decoracions a tres cares exteriors) són realitzades generalment amb la tècnica de l'oli i sense una preparació prèvia de la superfície. Tot i això, els temes representats són molt variats, sobretot devocionals i religiosos, que s'assemblen molt als exvots que s'oferien a les ermites marineres, però també destaquen les parelles d'enamorats, les quatre estacions o el que es representa en aquesta caixa: l'heroïna Judit talla el cap de l'enemic, el general Holofernes, i així salva el seu poble del saqueig i la guerra.

Es tracta d'un episodi bíblic, descrit al Llibre de Judit i també a l'Antic Testament, i com a motiu iconogràfic tingué una gran difusió en l'art, sobretot durant el barroc europeu. Hi ha representacions tan famoses com l'escultura de Judit de Donatello, però destaquen sobretot les pintures que feren del mateix tema Caravaggio o Artemisia Gentileschi. Paral·lelament, al barroc, molts gravadors realitzaren estampes d'aquestes obres que tingueren un gran èxit i, gràcies a la impremta, s'escamparen a través dels mercats arreu d'Europa. Per tant, és segur va arribar una estampa amb aquest tema a cada racó de Catalunya i més encara a un taller de pintors de «miracles» local.

Judit vençant el guerrer enemic Holofernes, que amenaçava el seu poble, és una alegoria de la dona valenta que salva el seu poble. Una explicació per a la tria d'aquest tema com a decoració d'una caixa de mariner seria que es tracta d'una demanda perquè la virtut de la dona que es queda a casa pugui vèncer tots els obstacles i perills que pot trobar-se durant l'absència del marit i pugui tenir cura de l'economia i el patrimoni familiars. Per aquest motiu, va tenir molt èxit i se'n troben tants exemples en diferents caixes de navegar.

El que succeeix amb la difusió de l'escena és que el tema s'adapta a la idiosincràsia del poble català: la Judit original, que era una dona jueva, es representa com una noia cristiana i el general assiri és representat com un pirata barbaresc, que era el que es coneixia i havia fet molt mal al comerç marítim mediterrani durant segles. Així ho demostren les banderes amb les tres llunes que onegen sobre la tenda de campanya del guerrer mort. Però a finals del segle XVIII eren els pirates anglesos sobretot els que neguitejaven els capitans catalans que volien retornar a casa amb un bon negoci, tal com podem constatar en una carta que va enviar el patró Bartomeu Mont de Tossa a Paula Sans Nogueras, la seva muller, datada el 20 d'abril de 1781 des de Cumaná i que es troba a l'Arxiu Municipal de Tossa.² A l'escrit explica que després de mesos d'espera per poder-se embarcar i tornar amb el nòlit (la càrrega i els guanys del viatge) a casa, es troba tot d'obstacles i perills i dona instruccions a la seva dona si ell no pot tornar sa i estalvi:

Caríssima esposa: Ab la carta que va adjunta pots veurer com nos fan partir sense comboy, que sertament themo de alguna desgràsia, per quant corren molts ynglesos, que estam molt exposats. Ja és presís conformar.se a la voluntat del Senyor.

Est correu tinch escrit a n. al Sr. Dr. Anton Ferrer per què te entréguia tot quant [h]avem fets de entrada, que estan assegurats en poder de los Srs. directors que, entre lo que me correspon de la capa, la part mia, la de Miquel y de la barca, passa de mil y sinch centas lliuras las que me tocarian

que, en cas de alguna desgràcia, Déu no lo permètia, dir Sr. Buch te guiaria en tot. Y en cas ja jo escriuria estant en vida y tenint salut de qualsebol part que me encontràs presoner.

1.500 lliures són alguna cosa, que servirian per tornar.me posar en camí. També cobrarias lo que correspon-dria a cada mariné y ho repartirias a sas mullés ho a qui correspongués.

Si no ve altre orde al contrari, penso que partirem de esta al mes de juny y, guardant.nos Déu de desgràsias, podriam arribar en Cadíz per Nostra Senyora de Agost (axí sia com ho desitjo). Però, com tots los dias venen ordes y contra ordes, no puch saber de sert quant serà nostra partensa. No y [h]a més que encomanar.nos al Senyor, a la Patrona y demés Sans y Santes y las Ànimas del Purgatori, que de esta manera logrem lo que desitjem y no espantar.se ni desconfiar dels Sans y Ànimas que ells nos portaran a salvament sens falta, que nosaltres per nostra part farem tot lo que podrem.

De part mia y de Miquel, donaràs mil expresions a les hàvias, a la Annetta, Vicens, a tots germans, a ma germana y demés de nostre obligasió, com a n.al reverent mossèn Pera y demés amichs. Y tu, ab companyia de la Pauleta y Maria, las rebràs a medida de ton major cariño.

Ynterim, quedo pregant a Déu te consèrvia ab salut y te guarde molts anys a fi de que ab alegria nos pugam véurer. Amén.

Malauradament, el patró Bartomeu Mont i la seva tripulació varen ser capturats per pirates anglesos i no varen poder tornar a casa.

La Judit representada en aquesta caixa recorda molt un quadre d'Antiveduto Grammatica i segurament fou copiat d'una estampa del segle XVII o XVIII. En aquesta escena en concret, Judit va vestida com una reina, amb la corona i la capa d'ermíni, mentre talla el cap de l'enemic per posar-lo dins un sac aguantat per la seva serventa. Destaca que ella porti un rellotge de butxaca a la faldilla, segurament per mostrar un instru-ment nàutic utilitzat per calcular la posició d'una embarcació, fent al·legoria que no perdrà el nord.

1. CAPDEVILA, M. A. «Els estils de vida de la societat arenyenca a l'època moderna». Inventari de Jerònim Blanxart, mariner d'Arenys de Mar, de 1671, el qual tenia una caixa de mariner a la seva habitació en el moment de la seva mort.

2. Carta transcrita al llibre de Zucchitello, M. *De la Mediterrània a l'Atlàntic. Navegació i comerç a Tossa (1759-1814)*. Quadern d'Estudis Tossencs núm. 7. Tossa, 2004.

Bibliografia:

CAPDEVILA, M. A. «Els estils de vida de la societat arenyenca a l'època moderna», a *Salobre*, Butlletí del Centre d'Estudis Josep Baralt, 15. Arenys de Mar, 2004.

CID PRIEGO, C. «Las arcas de marino gerundenses». *Revista de Girona*, 1958.

Ex-voto marins de méditerranée. Exposició realitzada pels Musées de la Marine. Palais de Chaillot. París, 1978.

FONT I BATLLE, M. «Les cases dels mariners». *Espais Interiors. Casa i Art*. 2007.

FONT I BATLLE, M. *Les caixes de mariner, records, vivències i il·lusions*. Arenys de Mar, una llarga relació amb la mar. Museu d'Arenys de Mar, 2003.

LLOVET, J. *Alsina, March i Cona*. Ed. Rafel Dalmau. Mataró, 1986.

MORET, X. *La edad de oro de los grandes veleros. 1750-1850 Los años de esplendor de la marina catalana*. Museu Marítim de Barcelona, 1997.

PONS I GURI, J. M. *La col·lecció de caixes de mariner del Museu d'Arenys de Mar*. Arxiu Històric. Museu Fidel Fita, 1968.

PONS I GURI, J. M. *Estudi dels pilots*. Editorial Curial. Barcelona, 1993.

ROIG, E. *La marina del vuit-cents*. Col·lecció El Nostre Mar. Ed. Noray, 1996.

SELLA, A.; GARCIA, E. *Creences de la Mar*. Editorial Angle, 2003.

ZUCCHITELLO, M. *De la Mediterrània a l'Atlàntic. Navegació i comerç a Tossa (1759-1814)*. Quadern d'Estudis Tossencs núm. 7. Tossa, 2004.